

על מקסימליסטים ומינימליסטים או על פונדמנטליסטים ופוסט-מודרניסטים

הארכיאולוגיה המקראית זכתה במשך דורות להתנהל תחת המתח והדיון בין אסכולות מחקר שיוצגו על ידי ענקי מחקר, ללא מירכאות. במאה ה-19 חלוצי המחקר: ארכיאולוגים, היסטוריונים וחוקרי המקרא, היו מונעים מדחף דתי ורומנטי שהנחה אותם לאתר טביעות אצבע של פרקי התנ"ך בנופי המזרח הקדום בכלל ובארץ-ישראל בפרט.

תכשיטי זהב מטריוה

גישת המחקר הייתה לסמן את המטרה ולהקיפה בעיגולים. בנסיבות אלה, פסוק בעל תוכן כה מופשט ממליכים א', ט', טו' וז' דבר-המס אֲשֶׁר-הָעֵלָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה, לְבָנוֹת אֶת-בֵּית יְהוָה וְאֶת-בֵּיתוֹ וְאֶת-הַמִּלּוֹא, וְאֶת, חֹמֶת יְרוּשָׁלַם; וְאֶת-חֲצוֹר וְאֶת-מָגִדוֹ, וְאֶת-גִּזְרֹ. "שימש עוגן לתארוך שערי ששת התאים בחצור, במגידו ובגזר לימי שלמה המלך, אף שהממצאים הארכיאולוגים האלו שאלות מהותיות באשר להיתכנות ההצעה הזו.

גישה זו לא הייתה ייחודית לחוקרי תקופת המקרא בישראל. היא שלטה לדוגמה, גם בקרב חוקרים שעסקו במיתולוגיה היוונית, אשר קסמה באותה עת לבני תרבות לא פחות מסיפורי התנ"ך. בנסיבות אלה יצא הארכיאולוג הגרמני המפורסם היינריך שלימן לחורבות העיר טרויה, כיום בשטחה של תורכיה, במטרה מוצהרת לאתר את עירו של המלך פריאם. שלימן בישר לעולם על הצלחתו המסחררת בעת שהוא חשף קברים בהם עושר אדיר של תכשיטים, הכוללים ממצאי זהב, אשר רק לימים התברר שהם הוטמנו בקברים בתקופת הברונזה הקדומה בעוד שאת העיר, עליה סיפר הומרוס, יש לתארך לשלהי תקופה הברונזה המאוחרת. גם הזיהוי של ארמון המלך אודיסיאוס, באי איתקה סמוך לכפר Agios Athanasios, מעורר שאלות רבות. הארכיאולוגים שחפרו במקום, חשפו מכלול רחב ידיים הנמנה על התרבות המיקנית ועיקרו מתוארך לשנת 1300 לפסה"ל. הם מציינים שהאתר היה מיושב גם במאה ה-8 לפסה"ל, ימיו של הומרוס, מחבר האיליאדה. החוקרים מציינים את האתר כארמון של אודיסיאוס. מיותר לציין שהמחקר הארכיאולוגי לא יכול להצביע על שום רמז לקיומו של מלך היסטורי בשם אודיסיאוס ולדעת חוקרים רבים אודיסיאוס, כמו רבים מהדמויות המוזכרות באיליאדה אינם דמויות היסטוריות.

על קצה המזלג ומתוך ניסיון להימנע מעמדה ערכית או שיפוטית לטובת אחת מהאסכולות, ניתן לקבוע שבמדור לדור התחדדו שתי גישות בולטות. **הגישה המקראית השמרנית** - גישה זו יצאה מתוך נקודת הנחה לפיה המקרא עשיר מאוד בטקסטים היסטוריוגרפיים (תעודות היסטוריות) ולפיכך, על המחקר להניח שהתיאור המקראי אותנטי או לפחות מבוסס על עובדות היסטוריות ויש לחפש לכך תמיכות בממצא הארכיאולוגי. כמו בכל תחום, היו בין חוקרי האסכולה הזו גישות שונות, היו שראו בסיפורי האבות מיתולוגיה קדומה ואילו אחרים ניסו להוכיח את מסעותיו של אברהם באמצעות הקבלות להיסטוריה של המזרח הקדום ואף נטו לתארך בהתאם את ימי חייהם ופועלם של אברהם, יצחק ויעקב.

חוקרי הגישה הזו נטו לכנות את התקופות הארכיאולוגיות בשמות אתניים, כגון: התקופה הכנענית, התקופה הישראלית, או לחילופין בשמות תקופתיים, אך תמיד בראיה אתנו-צנטרית: תקופת ההתנחלות ותקופת המלוכה. כינויים אלה התעלמו מנוכחותם של עמים וקבוצות אוכלוסייה רבות ומגוונות במרחב. כך למשל, בתקופה הישראלית א' מקומם של הכנענים ברחבי הארץ היה משמעותי, בראשית התקופה היו עדיין מרכזי שליטה רבים של המצרים ברחבי הארץ ובהמשכה של התקופה מישור החוף הישראלי נשלט על ידי קבוצות אוכלוסייה שונות, המוכרים מכולם היו הפלשתים. האב דה-ווי, כומר נוצרי וחוקר צרפתי שעסק רבות בחקר ארץ ישראל קבע: "אם דת ישראל אינה היסטוריה הרי שדת זו מוטעית ולפיכך גם דתנו אנו". עמדתו של דה-ווי משקפת את הגישה הפונדמנטליסטית הקושרת דת ואמונה עם מחקר וכתיבה היסטוריוגרפית. אם ננסה להרחיק את עדותנו, נצטט את החוקר הבריטי טריגר, (Trigger) מבכירי התיאורטיקנים במחקר הארכיאולוגי, אשר בשנת 1984 ניסה להגדיר מתוך גישה ביקורתית את המניעים החברתיים למחקר הארכיאולוגי והוא הגיע למסקנה שהם שלושה: לאומיות, קולוניאליות או אימפריאליזם.

האב דה-ווי

הגישה הביקורתית - דגלה בביצוע מחקר ארכיאולוגי בלתי תלוי במקור המקראי (או בהקשר היווני - מחקר שאינו תלוי במיתולוגיה היוונית). גישה זו טענה שיש לחפור את האתר, לשאוף לתארך אותו באמצעות הממצאים המעידים על התרבות החומרית של יושביו וככל שניתן באמצעות מחקר משווה, ללמוד על נושאי התרבות שישכנו באתר. במקרים בהם ממצאי המחקר תאמו את המקורות המקראיים, שמחו החוקרים להציג את ההתאמה הזו ולהניח שהממצאים תומכים באמינותו של המקור המקראי. נציגי האסכולה הזו העדיפו לכנות תקופות ארכיאולוגיות בטרמינולוגיה

טכנולוגית: תקופת הברונזה, תקופת הברזל, זאת אף שבתקופת הברונזה הקדומה 1 הברונזה לא נפוצה עדיין בארץ ישראל ובתקופת הברזל 1 הברזל לא הופץ במרחב שלנו.

כמה מילים על ביקורת המקרא – חוקרי המקרא עסקו בעיון ביקורתי של הטקסט המקראי כבר במאה ה-19. כבר בראשית המחקר הייתה הסכמה בין מרבית החוקרים שהמקרא הינו מלאכת עריכה מורכבת של יצירות ספרותיות רבות מאוד המייצגות אסכולות כתיבה שונות בעלות אידאולוגיות שונות, אשר מרביתן נכתבו בשלבים מאוחרים יחסית, לפני חורבן בית ראשון ואף לאחר החורבן. באופן טבעי, ככל שכתובה היסטוריוגרפית מתבצעת בסמוך למועד ההתרחשות, הכותב נדרש לעשות מאמץ להציג תיאור נאמן להתרחשויות אחרת אמינות הטקסט תהיה מוטלת בספק. אך ככל שהאירועים קדומים יותר ונפער פער של מאות שנים בין מועד הכתיבה לבין האירועים, כך יכול היה הכותב ליצור טקסט אשר מרביתו מיתולוגי, אך הוא משלב בתוכו מרכיבים היסטוריים אשר מתבססים על בדלי מסורות בעל-פה לצד היכרות עם נופי הארץ בימי חייו של הכותב. במחקר המודרני לא תמצאו כמעט ויכוח אודות תקופת האבות. ישנה הסכמה רחבה שמדובר במסכת של סיפורים מיתולוגיים המבוססים על היכרות של הכותבים עם ערכי תרבות של עמי המזרח הקדום וכן היכרות עם הגיאוגרפיה של המרחב.

אך הדיונים מתחילים להתחדד החל בסיפורי יציאת מצרים, ממשיך בימי כיבוש הארץ והתנחלות השבטים וכן כאשר לחידת המאה ה-10 לפסה"ג, אליה מייחסים את השלטון של המלכים דוד ושלמה. ראוי לציין שעד לפני שנות דור, היו חוקרים שטענו שגם דוד ושלמה הינם דמויות מיתולוגיות. אך הממצא המרתק של כתובת תל דן, אשר הוצבה על ידי שליט ארמי המכנה את ממלכת יהודה כ"בית דוד", בסך הכל כ-100 שנים לאחר מותו של דוד, ביססה בקרב מרבית החוקרים את התובנה שדוד המלך היה דמות היסטורית ואף היה המייסד של שושלת ארוכה של מלכי יהודה.

הדיון התמקד בשאלה האם הייתה ממלכה מאוחדת שנשלטה על ידי דוד ושלמה בכפוף לסיפור המקראי והאם ממלכה זו הייתה כה חזקה וגדולה כפי שמשמעת מהמקורות.

כתובת בית דוד מתל דן

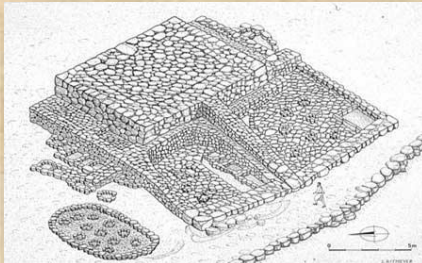
פרופ' ישראל פינקלשטיין

בשנת 1995 פרסם פרופ' ישראל פינקלשטיין מאמר שחולל מהומה בשדה המחקר של תקופת המקרא. פינקלשטיין בחן שורה ארוכה של דוחות חפירה ארכיאולוגיים והוא הצביע על נטייה של החוקרים לסדר את השכבות הארכיאולוגיות שלהם לפי דוגמות שעוצבו בהתאם לפרשנות הסיפור המקראי ולא בכפוף לממצא הארכיאולוגי. פינקלשטיין הראה שבאתרים רבים ברחבי הארץ התקופה הכנענית נמשכת במהלך מרבית המאה ה-12 לפסה"ג אף ששנת 1200 סומנה על ידי מרבית החוקרים עד אז כראשית תקופת ההתנחלות/ הברזל א' / או הישראלית הראשונה. תופעה דומה ואולי אף דרמטית יותר באה לידי ביטוי בכך שבאתרים רבים מאוד בארץ, בעיקר במרכזה ובדרומה, ארכיאולוגים לא דיווחו כמעט על ממצאים מהמאה ה-9 לפסה"ג ונוצר מצב לפיו מרבית הממצאים היו מהמאה ה-10, ימי הזוהר של דוד ושלמה ולאחר מכן היה ביטוי לעצמת ממצאים מן המאה ה-8. כשפינקלשטיין בחן את הדוחות הארכיאולוגיים באתרים רבים הוא נוכח שיש לתארך את מרבית ממצאי המאה ה-10 למאה ה-9 לפסה"ג. כך נולדה הכרונולוגיה הנמוכה אשר גרסה שתקופת הברזל א' התחילה רק בשלהי המאה ה-12 לפני הספירה והיא נמשכה עמוק לתוך המאה ה-10 לפסה"ג ואילו רק אז החלה תקופת הברזל ב'.

פינקלשטיין ואחרים הציעו לבחון תהליכי התפתחות של ישויות פוליטיות במרחב על פי קריטריונים המקובלים במחקר במקומות בהם לא נדרש עירוב רגשי של עיסוק במקורות מקראיים - דתיים. בין השאר הם טענו שישנם תבחינים אובייקטיביים המאפשרים לחוקר להבדיל בין הבשלה ראשונית של קבוצה מדינית-חברתית, המכונה צ'פדום (Chiefdom) לבין הבשלה מפותחת של חברה אשר מכונה סטייט (Statehood). בבואם לחקור את הממצאים בירושלים וביהודה במאות ה-10-9 לפסה"ג נוכחו החוקרים שלא הייתה במרחב ישות מדינית בשלה, אלא לכל היותר ישות שבטית קטנה, אשר מתאפיינת בהיעדר מגוון רחב של תבחינים השמורים לממלכה הבשלה, בהם: בירה מטרופולינית מרובת אוכלוסייה, סימנים מובהקים להיררכיה חברתית מגוונת, ריבוי של מבנים ציבוריים המעידים על יכולת ארגונית רחבה, מערך יישובי מורכב הכולל ערים מרכזיות בנוסף לבירה, ערי שדה, עיירות, כפרים וכפרורים זעירים. באותם ימים, היווה הכתב ביטוי מרכזי להבשלה של ישות חברתית מדינית, אך בעוד שהכתב החל להיות נפוץ בישראל במאה ה-9 לפסה"ג הוא נעשה נפוץ ביהודה רק בשלהי המאה ה-8 לפסה"ג.

לאור התובנות לעיל, הגיעו חוקרים רבים למסקנה שיש להטיל ספק בקיומה של הממלכה המאוחדת. לדעתם, מדובר בתיאור היסטוריוגרפי לכאורה, אשר עוצב בסמוך לתקופת חורבן בית ראשון. באותם ימים רבים מקרב תושבי יהודה היו פליטים ממלכת ישראל אשר חרבה על ידי האשורים בשלהי המאה ה-8 לפסה"נ. מלכי יהודה ביקשו לעצב אתוס לאומי מאחד לכל קבוצות האוכלוסייה ולכן הם שילבו קטעים מהמורשת של שבטי ישראל עם זו של יהודה תוך שהם מקבעים את דמותו של שאול כמייסד המלוכה. לדעת אותם חוקרים, שאול מלך בתחום מוגבל מאוד בממלכה הצפונית בלבד. דוד ושלמה הוצגו בכתיבה המקראית כמלכי הממלכה המאוחדת ובכך ניתנה להם לגיטימציה כאבות האומה המאוחדת - ישראל ויהודה. גישת מחקר זו אינה מקבלת את התיאורים העוצמתיים המיוחסים במקרא לכיבושים רחבי ההיקף של דוד ולעושר הכלכלי ולפיתוח הדרמטי שיוחס לימי שלמה. לפיכך, זכו חוקרים אלה לכינוי "המינימליסטים" בעוד החוקרים השמרניים יותר זכו באופן טבעי לכינוי - "מקסימליסטים".

שחזור המזבח בהר עיבל (ל. ריטמייר ©)

ננסה לבחון את מהות הפער בין הגישות באמצעות ניתוח מקרה - הגילוי של מזבח הר עיבל על ידי פרופ' אדם זרטל ז"ל. גילוי נאות - כותב שורות אלה שימש כמנהל שטח בחפירה בהר עיבל. במחקר הארכיאולוגי היו רבים שביקרו את עצם זיהוי המקום כאתר פולחן. אך נראה שכיום רבים מקבלים את הפרשנות הזו. אנשי האסכולה המקראית בוחנים את ממצאי זרטל בהר עיבל, משווים אותם לכתוב בספר יהושע ח': **וְאֵזְרָא וְיִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהָרַיִם עֵיבָל: וְאֵשֶׁר צָנָה מֹשֶׁה עִבְדְּ-יְהוָה אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פְּתֹנֹב בְּסֶפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה מִזְבַּח אֲבֹנִים שְׁלָמוֹת אֲשֶׁר לֹא-יִהְיֶה עָלֶיהֶן בָּרָזַל וַיַּעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַיהוָה וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים. יִשְׁנֶה כֹּאן לְכַאֲרֹה הוֹכַחָה אַרְכֵּיאוֹלוֹגִית, אולי הקדומה ביותר בארץ-ישראל, לתקופת ההיסטורית של המקור המקראי. אנשי האסכולה הביקורתית, אשר השתכנעו שהאתר בהר עיבל הינו אתר פולחן שהוקם**

בידי נושאי התרבות החומרית של יושבי ההר בראשית תקופת הברזל א, מפרשים את המקום כאתר פולחן מרכזי אשר נותר במשך מאות שנים לאחר חורבנו במסורות בני המקום ולימים, בעת ניסוח הטקסט המקראי, שילבו את האתר במסכת פועלו של יהושע, אשר איש אינו יכול להוכיח אם היה דמות היסטורית ואם היה, האם באמת יזם את הקמת המזבח בהר עיבל.

הארכיאולוגיה, כמו מדעי הרוח בכלל, אינה מדע מדויק. קצת קשה להכניס חומרים למעבדה ולקבל תוצאות בערכים מדויקים ומדויקים. לחזור על הניסוי כמה פעמים ולהגדיר תופעה. הארכיאולוגיה מתבססת על מבחן ממושך של תזות. לעיתים רחוקות מפורסמת אנטיזה כדוגמת "הכרונולוגיה הנמוכה" של ישראל פינקלשטיין. מרגע יציאתה לאור, חוקרים רבים העוסקים בתקופה מנסים לאתגר אותה ולבחון אותה באמצעות ממצאים מאתרי תקופת הברזל, באמצעות מאות בדיקות פחמן 14 המסייעות בתיאורן שכבות התקופה, באמצעות דיון ביקורתי במקורות ההיסטוריים ובאמצעות סינתזות על שורה של מחקרים חדשים. אנטיזה כושלת לא מצליחה להחזיק יותר משנים אחדות והיא נשכחת ולא זוכה להתייחסות. בכדי להפוך אנטיזה איכותית לתזה מובילה, נדרשות שנים רבות. האם ניתן לקבוע ש"הכרונולוגיה הנמוכה" הפכה להיות כזו? אנו מעדיפים להותיר לכל אחד מהקוראים את ההחלטה. נוכל רק לספק לכם נתון עובדתי: פרופ' ישראל פינקלשטיין הינו החוקר המצוטט ביותר בעולם בתחום הארכיאולוגיה המקראית. מרבית הציטוטים שהביאו אותו למעמד המכובד הזה עוסקים בשורה של מאמרים וספרים אותם פרסם על בסיס תיאוריית הכרונולוגיה הנמוכה.

האמת נעה כרגיל כמטוטלת בין הקטבים. מאז שנת 1995, אין חפירה ארכיאולוגית או מחקר ארכיאולוגי שלא עוסקים בבחינת הממצאים אל מול התיאוריות שהוצגו לעיל. לכותב שורות אלה יש עמדה מאוד ברורה באשר לקונפליקט אך אנו מעדיפים להימנע מנקיטת עמדה מאחר שלדעתנו האישית לא צריך להיות משקל משמעותי בדיון. אנו ממליצים למתעניינים בנושא, לבחון בצורה ביקורתית את המידע שמוצג בפניהם על ידי החוקרים השונים, להבחין בקפידה בין עובדות לדעות ולנסות לשאול את עצמם האם ממצא ארכיאולוגי מסוים מלמד על תופעה כללית ולפיכך יש בו להטות את הכף בין בעלי העמדות השונות, או שמא ממצא זה עשוי להוות תופעה העומדת בפני עצמה ולפיכך היא אינה מחזקת או מערערת מי מהפרשנויות.

כותרות שטחיות כגון: "התנ"ך, אין ממצאים בשטח" אינן משקפות את עמדתם של חוקרים רציניים. חוקרים הנמנים על שתי האסכולות מקבלים את העיקרון על פיו ככל שהתיאורים במקרא קרובים בזמנם למועד עריכת הטקסט המקראי, כך הם אמנים ומדויקים יותר. מנגד, ככל שהתיאורים קדומים יותר, הולך וגובר הממד המיתולוגי בהם ואילו התיאור ההיסטורי טעון הוכחה. הפער בין החוקרים מתמקד בעיקר בהערכה שלהם עד כמה משמעותי חלקו של הערך ההיסטורי בטקסט המקראי.

לקריאה נוספת:

ישראל פינקלשטיין ניל אשר סילברמן, תשס"ג. ראשית ישראל: ארכיאולוגיה, מקרא ותיאור היסטורי
ישראל פינקלשטיין ניל אשר סילברמן, תשס"ג. דוד ושלמה: בין מציאות היסטורית למיתוס
עמית מזור וישראל לוי (עורכים), 2001. הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא